

DOI: <https://doi.org/10.54937/ssf.2022.21.4.41-47>

Tradičná ľudová kultúra Rusínov a budovanie ich identity v multikultúrnom prostredí základnej školy

Traditional Folk Culture of Ruthenians and Building their Identity in the Multicultural Environment of Primary School

Anna Derevjaníková

Abstract

Traditional folk culture is a manifestation of cultural identity, historical awareness and a means of learning about cultural diversity. The cultural tradition and cultural identity of the Ruthenians in Slovakia are interconnected and are not genetically transmitted. Ruthenians currently no longer live in homogeneous village communities, live under significant assimilative influences of the multicultural environment, their cultural manifestations are absent in the curricula and in the textbooks for primary schools. In the youngest generation, national cultural awareness, the ability to communicate in the Ruthenian language, is disappearing. Artifacts of traditional folk culture can be part of the content of cross-curricular themes: Regional education and traditional folk culture, Multicultural education and Global education. The subjects of the paper are attributes and forms of implementation of elements of Ruthenian folk culture into the educational process of primary school.

Keywords: Cross-curricular themes. Traditional folk culture. Cultural identity of Ruthenians.

Úvod

V súčasnom globálnom svete je tradičná ľudová kultúra prejavom kultúrnej identity, historického povedomia, ale aj poznávania kultúrnej rozmanitosti spoločnosti. Kultúrna tradícia a kultúrna identita sociálnej skupiny sú veľmi úzko prepojené pretože na základe vlastnej kultúrnej identity si sociálna skupina vyberá z kultúrnych produktov a hodnôt minulosti tie, ktoré podporujú jej identitu. Vo svete 20. storočia sa často termín kultúrna identita spája s vlastenectvom, s národnou hrdosťou, s pocitom príslušnosti k určitej sociálnej skupine, so spoluprácou v rámci skupiny. Zároveň sa však spája aj so separáciou, uzatvorením do seba, s nepriateľským postojom voči druhým spoločenstvám (Mistrík 1999, s. 86).

1 Tradičná kultúra a identita

Identita je v princípe výsledok vplyvu v minulosti nadobudnutých a tradovaných životných i kultúrnych skúsenosti, podôb súčasného života a miery chcenia sa identifikovať. Kreuje ju kultúra, jej zjavné, ale aj menej viditeľné prejavy a postoje v rodine, v skupine vrstovníkov, v škole aj širšom spoločenstve. Osobnú identitu vytvárajú naše presvedčenia, hodnoty a záujmy, jedinečný pocit seba samého. Sociálnu identitu predstavuje zas etnická príslušnosť, viera, jazyk a kultúra, s ktorými sa identifikujeme v rámci širšej spoločnosti. Identita to však nie je len videnie seba, ale pod vplyvom kultúry vlastného spoločenstva aj spôsob, ako vnímame iných ľudí.

Je potrebné poznamenať, že kultúrna identita sa neprenáša geneticky. Narodením sa jedinec síce včleňuje tzv. „vrastá“ do kultúry najbližšieho spoločenstva – rodiny a tá má svoju identitu, ktorá predchádza jeho identite, ale vzťah ku tradičnej kultúre, tradičným hodnotám kultúry rodiny a spoločnosti sa vytvára až následne. Preto je potrebné ju budovať už od narodenia, aby neskoršie včleňovanie detí do spoločnosti, vytváranie ich kultúrnej identity nenarážalo na ich nepochopenie či nebolo už v rozpore s kultúrnou identitou spoločenských skupín, ktoré ju vytvárali a sú jej nositeľmi.

Každá nová generácia však prichádza do vyvíjajúcej a meniacej sa spoločnosti. V minulosti v dedinskom spoločenstve sa novonarodený jedinec nezvykol stáť cudzincom vo vlastnej kultúrnej komunite. Nehrozil mu tlak kultúry médií, pretože tradičná ľudová kultúra sa šírila medziosobnými kontaktmi, medzigeneračne, bezprostredný styk človeka s človekom a odovzdávanie skúseností a vedomostí sa uskutočňovalo na úrovni hovoreného slova, názorným predvádzaním činnosti v súlade s istými komunikačnými zásadami. V minulosti boli aj dedinské spoločenstvá viac izolované, vplyvy iných kultúrnych vzorcov mali ťažšiu cestu na prenikanie do života takého kultúrne homogénneho spoločenstva.

Niekdajšie komunikačné kanály v rámci rodiny a dedinskej pospolitosti, ktorými sa prezentovala aj šírila tradičná ľudová kultúra, už takmer neexistujú a nahradili ich nové formy života a šírenia. Niekdajšiu medzigeneračnú kultúrnu komunikáciu v rodine (medzi starými rodičmi, rodičmi a deťmi), ktorá plnila aj funkciu edukačného kanálu, edukačného prostredia, čiastočne nahradila škola, kultúrny život na dedine, práca vo folklórnych súboroch, folklórne hnutie, moderné technológie šíriace informácie v priestore i v čase.

Poznanie vlastnej identity na princípoch historickej pamäte a rokmi vykvasenej a zretej kultúry mení pohľad na kultúrnu rozmanitosť multikultúrneho európskeho kontextu. Pravdou je aj fakt, že nie vždy sme schopní a ochotní rešpektovať iné kultúrne ukotvenie ľudí okolo nás. S týmito problémami sa stretávajú aj mladí ľudia, resp. žiaci na školách, u ktorých absentuje poznanie špecifik kultúrnych prejavov vlastných, ale aj iných subkultúr, ale objavuje sa aj intolerancia k iným kultúrnym vzorcom. Na

rôznych pedagogických fórach často zaznieva, že je potrebné pri vzdelávaní zohľadňovať regionálne aj globálne spoločenské požiadavky, škola má byť miestom nielen pre utváranie kultúrnej identity, ale aj miestom, kde sa formujú a prepájajú podoby regionálneho kultúrneho života. Škola by tak mala byť garantom rovnoprávneho systému vzdelávania pre všetkých, mala by dať príležitosť všetkým, aby sa spoznávali a poznali. Barátová zdôrazňuje, že deti aj mladá generácia sú „jedným z najdôležitejších formovateľov kultúry a budovania kultúrnej identity spoločenstva“ (2012, s. 21). Popravde, realita je na Slovensku trochu iná, pretože vo vzdelávacích obsahoch absentujú obsahy prezentujúce kultúru iných subkultúr, národností, etník, ba aj poznávanie špecifik vlastných kultúrnych prejavov čo vedie aj k intolerancii k iným kultúrnym vzorcom.

2 Prierezové témy v kontexte budovania kultúrnej identity

Koncepcia starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru, bola schválená Vládou SR v roku 2007. Uvádza sa v nej, okrem iného, že: „*kultúrne dedičstvo Slovenskej republiky je nenahraditeľným bohatstvom štátu a jeho občanov*“ a je „...*dokumentom vzdelanostnej a kultúrnej úrovne slovenského národa, iných národov, národnostných menšín, etnických skupín a jednotlivcov, ktorí žijú alebo v minulosti žili na území Slovenska*“ (Bitušíková 2018, s. 7). Uvedená koncepcia vo vzťahu k výchovno-vzdelávaciemu procesu zdôrazňuje, že je potrebné podporovať a skvalitňovať doterajšie formy využívania prejavov tradičnej ľudovej kultúry v sieti základných a stredných škôl. Na základe uvedeného sa súčasťou kurikula na základných školách v roku 2012 stala prierezová téma *Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra*, cieľom ktorej je „*vytvárať u žiakov predpoklady na pestovanie a rozvíjanie citu ku krásam svojho regiónu, prírody, staviteľstva, ľudového umenia a spoznávanie kultúrneho dedičstva*“ (www.statpedu.sk). Prierezové témy je možné uplatňovať viacerými formami – ako integrovanú súčasť vzdelávacích obsahov jednotlivých vzdelávacích oblastí či ako samostatný učebný predmet v rámci voliteľných – disponibilných hodín (pri profilácii školy).

Prejavy regionálnej ľudovej kultúry môžu byť implementované v podobe piesní, kolied, tancov, riekaniiek, hudobno-pohybových hier, zvykov, ale aj prejavy materiálnej povahy v podobe krojov, výrobkov ľudových remesiel. Nepriamo sa dovoľuje aj využívanie dialektu, s cieľom „porovnávania a rozlišovania nárečových, hovorových, spisovných a nespisovných slov“, čo je však pedagógmi využívané veľmi málo z obavy, že žiaci potom nezvládnu spisovnú podobu slovenského jazyka.

3 Hudobná kultúra Rusínov ako prejav ich identity

Rusíni na Slovensku tvoria národnostnú menšinu, ktorá sa vyznačuje spoločným etnickým pôvodom, jazykom, kultúrou a tradíciami. Osídľovanie územia, ktoré obývajú Rusíni, sa začalo v 11.–12. storočí, dokončilo a upevnilo

sa v rámci valaskej kolonizácie v 14.–17. storočí. Valasi boli kočovní pastieri, neskôr sedliaci, vykonávali aj strážne a drevorubačské práce, nikdy v minulosti neprenikli do miest (Elschekova – Elschek, 2005). Latinské písomné pramene označovali obyvateľov týchto krajov termínom *Rutheni*. Ich identita je založená na jazykovej príbuznosti, delia sa na dve skupiny: západnú (lemkovskú) a východnú (lemkovsko - bojkovskú). Medzi oboma skupinami sú rozdiely v reči (u prvých stály, u druhých pohyblivý jazykový prízvuk), odeve, zvykoch, folklórnych prejavoch, ale aj v mentalite. Žijú v troch kultúrnych regiónoch Šariš, Spiš a Zemplín a teda zdieľajú rovnaké prírodné, geografické, životné i ekonomické podmienky ako slovenské etnikum v uvedených regiónoch. Odlišnosti objavujeme v podobách kalendárneho obradového folklóru, čo je podmienené príslušnosťou k gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi a s tým spojenými rozdielmi v kalendárnych obradoch v porovnaní s oblasťami rímskokatolíckeho rítu, aj spievaním celého náboženského spoločenstva. Svojrásny je u nich aj spôsob speváckej interpretácie.

Z hľadiska ľudovej hudobnej kultúry najväčším bohatstvom sú pre Rusínov ich ľudové piesne. Rusínske lokálne dialekty predstavujú v súčasnosti primárny znak identifikácie rusínskeho pôvodu piesne. Rusínskou je nazývaná pieseň hlavne z hľadiska jazykovej príbuznosti. Ide o piesne všetkých speváckych tematických skupín: lyrické (ľúbostné, rodinné, žartovné, trávnic, pastierske, ale aj vojenské či balady), piesne obradového folklóru, veľkonočné chorovody, koledy duchovného charakteru a veľkej obľube sa tešia aj paraliturgické (mimoliturgické) duchovné piesne¹.

Veľmi svojrásnou je podoba interpretácie piesní Rusínmi, determinovaná nielen osobnosťou interpreta, jeho speváckymi spôsobilosťami, vekom, ale aj darom uchopiť pôvod, charakter a autenticitu piesne sebe vlastným autentickým spôsobom. Dôležité miesto pri kolektívnom spievaní dodnes má predspevák – ten, kto začne spev u tzv. venčekových piesní (voľne sa nabaľujúce lyrické texty), pri speve obradových piesní, trávnic či tanečných piesní. Inštrumentálne zoskupenia, ľudové muziky neboli u Rusínov častým javom, v minulosti hrávali na rusínskych dedinách poväčšine Rómovia, ktorí sa dokázali interpretačne prispôsobiť rusínskej majorite.

U Rusínov je praktizovaný jednohlasný spev, a to najmä v intímnejších piesňových žánroch (uspávanky, detské piesne, obradové piesne, balady, vojenské piesne). Dvojhlasné prevedenie je dotvárané druhým harmonickým hlasom v podobe tzv. spodnej tercie, začiatky piesní aj ich závery sú ukončené v unisono. Dvojhlasný spev sa praktizuje vo všetkých etnografických regiónoch, na Spiši sa objavuje typický sekundový interval pri dvojhlase

¹ Pojem paraliturgický sa vzťahuje na mimobohoslužobnú funkciu, svojím obsahom je často veľmi blízka bohoslužobnej poézii, hymnografii, jej obsah je teda duchovný, náboženský a úzko previazaný so sviatkom, svätým či konkrétnym cirkevným – bohoslužobným úkonom, je praktizovaná v cirkvi, ale nestala sa súčasťou bohoslužby. Takéto vysvetlenie a pomenovanie využíva aj Žeňuch (1996).

i trojhlas. Trojhlas je typický pre región Spiša a horný Šariš pri piesňach pomalšieho tempa, obradových, pracovných a piesňach staršieho pôvodu. Tretí hlas má tzv. epizodický charakter, nevyskytuje sa v celej piesni, je málo pohyblivý, ukotvený takmer výlučne na tonike či spodnej kvinte.

Rusínske dialekty na východe Slovenska nie sú identické, ich fonetické a lexikálne zvláštnosti predstavujú špecifický interpretačný znak aj v spôsobe tvorby spevného tónu. Spôsob artikulácie, fonácie, ale aj tempo reči sa prejavili aj na podobe spievania v jednotlivých oblastiach, kde sa vyskytovalo rusínske obyvateľstvo. U Rusínov v oblasti Zemplína je tempo reči rýchlejšie, pohyblivý prízvuk už bežnú reč robí expresívnejšou. V dialekte Rusínov na Spiši sa vyskytuje hrdelné „BI“, ktoré vzniká v dolnej časti hrtana, teda aj spev tejto fonémy je tam tvrdší a hrdelný. Spev je prakticky realizovaný len v jednom – hrudnom registri, v jednej dynamickej škále, ktorá je závislá od žánru piesne a počtu spevákov. Aj u rusínskych interpretov ľudovej piesne sa vyskytuje svojrázny spôsob dýchania a frázovania, ktorý je v rozpore s technikou dýchania a frázovania pri klasickom speve. Tanečná a obradová funkcionalita piesní v minulosti podmieňovala tempo interpretácie. Len ojedinele sa objavovali expresívne zrýchlenia a tempo sa skutočne prispôbovalo funkcii piesne, či bola k tancu, k akému druhu tanečného prejavu, aká veková kategória uvedenú pieseň interpretovala. Pomalé piesne boli často v záveroch melizmaticky ozdobované. V súčasnosti je veľká tendencia zrýchľovať ich tempo, hlavne pri speve piesní v sprievode ľudovej hudby, pretvárať ich, resp. k existujúcej melódii vytvoriť nový text čo je považované za novú pieseň.

Rusíni žili v minulosti v dedinských, často odľahlých a izolovaných lokalitách, čo značne prispelo ku konzervovaniu a uchovávaniu špecifických interpretačných prvkov v hudobnom folklóre. V súčasnosti sú Rusíni roztrúsení po celom Slovensku. Je to výsledok ich prirodzenej migrácie za prácou, životným partnerom, vzdelaním či poslaním.² Ak nepraktizujú v domácom prostredí vlastný materinský a teda rusínsky dialekt³, tak už ich deti strácajú kontakt s pôvodnou kultúrou svojich predkov, nehovoriac o odovzdávaní noriem, pravidiel, poznania, ktoré bolo súčasťou rodinných či kalendárnych obradov. Viac menej ich náhodné stretnutia s uvedenou kultúrou na festivaloch či v médiách nemôžu nahradiť bezprostredný kontakt s realitou, ľuďmi, ich naturelom, porozumieť aký význam mali tieto prejavy pre ich tvorcov v minulosti čím sú pre ich nositeľov v súčasnosti. Bohužiaľ o kultúre Rusínov sa v rámci celoslovenského kontextu dozvedajú obyvatelia Slovenska len prostredníctvom mediálneho kanálu RTVS, na folklórnych festivaloch,

² Pri poslednom sčítaní obyvateľstva v roku 2011 rusínsku národnosť uviedlo viac ako 33.000 občanov. Pre ilustráciu uvádzame rok 1900, keď pri vtedajšom polovičnom počte obyvateľov na Slovensku ich bolo pri sčítaní viac ako 84 550 (www.slovak.statistics.sk)

³ Spisovnú podobu rusínskeho kodifikovaného jazyka v domácom prostredí, ale aj v bežnej komunikácii nevyužíva takmer nikto, praktizujú sa len podoby miestnych rusínskych dialektov a každá dedina má svoje jazykové zvláštnosti.

v reality šou a pod. Učebnice hudobnej výchovy pre 1. stupeň základných škôl neponúkajú ani jednu pieseň, ktorej by sme mohli dať prívlastok rusínska ľudová. V tomto kontexte sa zabudlo aj na iné etnika či národnosti na Slovensku.

Napriek tomu, že Rusínov je reálne viac ako sčítaných 33.000 tis., v súčasnosti na Slovensku existujú len dve základné školy, kde komunikujú v rusínskom jazyku na výchovných predmetoch (hudobná, výtvarná a telesná výchova) resp. učia aj rusínsky jazyk. Ide o základné školy v obci Kalná Roztoka a Klenova v okrese Snina. Je asi desiatka škôl, kde pracujú s rusínskym jazykom a folklórnymi prejavmi v rámci folklórnych krúžkov, resp. venujú disponibilné hodiny vyučovaniu rusínskeho jazyka (www.zemplanonline.sk).

Pochopiteľne, neexistujú ani učebnice hudobnej výchovy pre rusínske základné školy ba ani vhodné metodické materiály, ktoré by reflektovali na problematiku tradičnej ľudovej kultúry a možnosti jej implementácie v uvedených základných školách. Zborníky rusínskych ľudových piesní len ojedinele obsahujú piesne detí a pre deti. Piesne v nich sú zapísané v hlasovej polohe informátora či interpreta, tá nie vždy vyhovuje hlasovému rozsahu žiakov mladšieho školského veku. Takmer sa vytratil malý detský poetický formy v podobe riekaniek, vyčítaniek, hádaniek, ktoré sa nezvyknú interpretovať na scéne či súťaži a učitelia na ne vo svojej pedagogickej praxi zabúdajú. V súčasnosti je skutočne identita Rusínov veľmi ohrozená, ich národnostné povedomie veľmi vlačné. Rusínsky jazyk či podoby rusínskych dialektov sa v praktickom živote využívajú len u najstaršej generácie, vytráca sa komunikácia v pôvodnom jazyku aj medzigeneračne.

Záver

Slovensko je typické pestrosťou kultúr, ktoré vznikali na princípoch tvorivosti a humanizmu a v súčasnosti existujú v jednom právnom systéme. Kultúra však musí byť kultúrna, a teda vo svojej podstate tolerantná k tvorcom a nositeľom iných kultúrnych vzorcov, nezabúdajúc na korene a atribúty vlastnej kultúry. Hoci prejavy tradičnej ľudovej kultúry sa môžu zdať v konfrontácii so súčasným spôsobom života zastarané, nemoderné a nefunkčné, *„ich význam spočíva v hodnotách, ktoré sociálny kolektív s tradíciou spája a ktoré jej prisudzuje“* (Slušná, 2015, s. 102).

Mladí ľudia v súčasnosti potrebujú pochopiť kontinuitu minulosti a súčasnosti, opierať sa nielen o vlastné poznanie a skúsenosti, ale aj skúsenosti minulých generácií, ktoré sú priamo aj nepriamo vyjadrené v tradičnej ľudovej kultúre. V prípade Rusínov na Slovensku je to pri ich súčasnej teritoriálnej roztrúsenosti jeden zo spôsobov zachovania vlastnej identity a historickej pamäte a zaslúžila by si isto viac pozornosti od jej „vlastných“, ale aj tých, ktorí koncipujú učebnice a metodické materiály pre základné školy, aby sme sa o ich existencii v budúcnosti nedozvedali len z vtipov či prebratých a po slovensky prespievaných rusínskych piesní.

Poznanie a uvedomenie si vlastnej identity na princípoch historickej pamäte a rokmi vykvasenej a zretej kultúry mení pohľad na kultúrnu rozmanitosť multikultúrneho európskeho kontextu. Zároveň nás to núti k zamysleniu, ako tieto artefakty kultúry dokázali prežiť veky a dodnes plnohodnotne a zrozumiteľne prezentovať hodnoty, názory i normy tvorcov. Čoraz častejšie v osobnom aj verejnom živote sa stretávame s preberaním a prisvojovaním si prejavov iných kultúr, ale nie vždy sme ochotní rešpektovať iné kultúrne ukotvenie ľudí okolo nás či obzrieť sa do minulosti a hľadať riešenia na otázky nášho každodenného života.

Bibliografia

- Barátová, M. 2012. Miesto detí a mládeže v kontexte kultúrnej identity. In. *Interdisciplinárna konferencia PRIZMA – zborník*, Fakulta humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline, s. 21- 31. ISBN978-80-554-0486-8
- Bitušiková, A. 2018. *Kultúrne dedičstvo a regionálny rozvoj: etnologická perspektíva*. Banská Bystrica Univerzita Mateja Bela, 2018. ISBN 978-80-973146-5-1
- Elscheková, A. – Elschek, O. 2005. *Úvod do štúdia slovenskej ľudovej hudby*. Bratislava: Hudobné centrum. ISBN 80-88884-69-1
- Mistrík, E. et al. 1999. *Kultúra a multikultúrna výchova*. Culture and Multicultural Education. Bratislava : IRIS, 1999. 348 s. ISBN 80-88778-81-6
- Slušná, Zuzana. 2015. *Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015. ISBN 978-80-223-4026-7
- Žeňuch, P. 1996. Paraliturgická pieseň karpatskej oblasti v kontexte histórie, vzdelanosti a kultúry. In: *Slavica slovaca*, ročník 31, č. 2, 1996.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. [online]. Štatistický úrad SR. 22.05.2019. [cit. 2021-12-22]. Dostupné na: <https://slovak.statistics.sk/wpsportal/ext/themes/demography/census/indicators/>
- Školy ponúkajú pre žiakov vyučovanie rusínskeho jazyka slovom aj písmom [online]. 20.04.2020. [cit. 2021-12-20]. Dostupné na: <http://www.zemplin.canonline.sk/m/aktualne/spolocnost/skoly-ponukaju-pre-ziakov-vyucovanie-rusinskeho-jazyka-slovom-aj-pismom/>
- Štátny vzdelávací program Regionálna výchova a tradičná ľudová kultúra. Prierezová téma [online]. Štátny pedagogický ústav. 2021. [cit. 2021-12-20]. Dostupné na: https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/statny-vzdelavaci-program/regionalna_vychova.pdf

PaedDr. Anna Derevjaniková, PhD.,

Katedra hudobnej, výtvarnej a telesnej výchovy,
Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove,
Ul. 17. Novembra 13, 080 01 Prešov
anna.derevjanikova@unipo.sk